

Исакова Ф.Р.

**СОВЕТТИК МАМЛЕКЕТТИК АГРАРДЫК САЯСАТТЫН ФЕРГАНА  
ӨРӨӨНҮНҮН АЙЫЛ ЧАРБАСЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

Исакова Ф.Р.

**ВЛИЯНИЕ СОВЕТСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ НА  
СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ**

Исакова Ф.Р.

**СОВЕТ ДАВЛАТИ АГРАР СИЕСАТИНИНГ ФАРГОНА ВОДИЙСИ  
КИШЛОК ХУЖАЛИГА ТАЪСИРИ**

F.R. Isakova

**THE INFLUENCE OF SOVIET STATE POLICY ON THE AGRICULTURE  
OF THE FERGHANA VALLEY**

УДК: 930.2

Бул макалада XX кылымдын биринчи чейреги Түркстан элдери үчүн карама-каршылыктардын жана тирешүүлөрдүн мезгили, татаал чындык, күрөш процесси болгон. 1917-жылдагы октябрь төңкөрүшүнүн натыйжасында пайда болгон Совет мамлекети коммунисттик идеологиялык партияга негизделген тапсыз коомду курууну максат кылгандыгы маалымдалат. Бир жагынан, Россия империясынын аймагында болуп жаткан коомдук-саясий кырдаал, экинчи жагынан, Биринчи Дүйнөлүк согуш мезгилинде Түркстандагы кырдаалга түздөн-түз терс таасирин тийгизгендиги, согуш жылдарында Фергана өрөөнүнүн айыл чарбасында аскердик кызыкчылыктар эске алынып, коргонуу үчүн зарыл болгон пахта тармагын өнүктүрүүгө көбүрөөк көңүл бурулгандыгы, ошондой эле пахтанын импорту дээрлик токтоп калган-дыктан, бул Түркстанда өстүрүлгөн пахтага болгон талаптын кескин өсүшүнө алып келгендиги жөнүндө, ал өз кезегинде азык-түлүктүн жана нанга баанын кескин кымбатташына алып келгендигин, пахта өндүрүүчүлөрдүн рынокко болгон көзкарандылыгын күчөткөндүгүн маалымдайт.

**Негизги сөздөр:** өрөөн, айыл, базар, баа, мардикар, дан, азык-түлүк, мүлк, кеңеш, пахта, округ.

В этой статье первой четверти XX века для Туркестанских народов были период противоречий, напряженности сложная реальность и процессом борьбы. 1917 год также был результатом Октябрьской революции. Советское государство к коммунистическому идеологическому порядку стремится построить беспечное общество. С одной стороны, социально-политическая ситуация на территории Российской Империи, с другой - ситуация в Туркестане в период Первой мировой войны. Война, оказавшая прямое негативное влияние на ситуацию, военные в сельском хозяйстве в Ферганской долине в течение многих лет интересы учтены и необходимы для защиты больше внимания уделяется развитию хлопковой промышленности, он также отметил, что импорт хлопка практически прекратился, что привело к резкому увеличению спроса на хлопок, выращиваемый в Туркестане. Резкий рост цен на продукты и хлеб в результате появился рынок для производителей хлопка.

Bu maqolada, XX asrning birinchi choragi Turkiston xalqlari uchun qarama - qarshiliklar va qarama -qarshiliklar davri, murakkab voqelik, kurash jarayoni edi. Aytilishicha, 1917 yil oktyabr inqilobi natijasida vujudga kelgan Sovet davlati kommunistik mafkuraviy tartibga asoslangan sinfsiz jamiyat qurishni maqsad qilgan. Bir tomondan, Rossiya imperiyasi hududidagi hozirgi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, boshqa tomondan, Birinchi jahon urushi yillarida Turkistondagi vaziyatga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatganligi sababli, urush yillarida Farg'ona vodiysida harbiy manfaatlarni hisobga olgan holda paxtachilikni rivojlantirishga va deyarli butunlay to'xtatishga e'tibor qaratildi. paxta importi O'z navbatida, bu oziq-ovqat va non narxining keskin ko'tarilishiga olib keldi, bu esa paxta ishlab chiqaruvchilarning bozorga qaramligini oshirdi.

**Калим сўзлар:** водий, қишлоқ, бозор, нарх, мардикор, галла, маҳсулот, мүлк, совет, пахтачилик, уезд.

In this article, the first quarter of the twentieth century was a period of contradictions and confrontations for the peoples of Turkestan, a complex reality, a process of struggle. It is said that the Soviet state, which emerged as a result of the October Revolution of 1917, aimed to build a classless society based on the communist ideological order. On the one hand, the current socio-political situation in the territory of the Russian Empire, on the other hand, due to the direct negative impact on the situation in Turkestan during the First World War, during the war years, more attention was paid to the development of the cotton industry in the Fergana Valley, taking into account military interests, and the almost complete cessation of cotton imports. In turn, this has led to a sharp rise in food and bread prices, which has increased the dependence of cotton producers on the market.

**Key words:** Valley, village, market, price, mardikar, grain, products, property, council, cotton, county.

XX асрнинг биринчи чораги Туркистон ўлкаси халқлари учун зиддият ва карама-қаршилик, мураккаб воқелик, қурашлар жараёнига тўла давр бўлди. 1917 йил Октябрь тўнтариши натижасида юзага келган совет давлати ўз олдига «синфсиз жамият», коммунистик ғоя тартиботига асосланган тузум барпо этишни мақсад қилиб қўйди. Бир томондан, биринчи

жаҳон уруши давом этаётган, иккинчи томондан Россия империяси ҳудудида юзага келган мураккаб ижтимоий-сиёсий аҳвол Туркистон ўлкасидаги ҳолатга ҳам бевосита салбий таъсир кўрсатди. Уруш йилларида Фарғона водийси қишлоқ хўжалигида ҳарбий манфаатлар эътиборга олиниб, мудофаа учун зарур бўлган пахтачилик соҳасини ривожлантиришга янада зўр берилди. Чунки четдан пахта кириб келишининг деярли тўхтаб қолиши Туркистон ўлкасида етиштирилаётган пахтага бўлган эҳтиёжнинг беҳад ўсишига сабаб бўлди [2]. Бу ўз навбатида пахтакор деҳқонларнинг бозорга қарамлигини кучайтириб, озиқ-овқат ҳамда нон нархининг кескин ошишига олиб келди. Мазкур ҳолат эса охир-оқибатда қаҳатчиликни келтириб чиқарди.

Уруш йилларида ўлкага ташқаридан ғалла олиб келиш кескин қискарди. Хусусан, 1915 йили ўлкага аҳоли эҳтиёжидан 5 баравар кам ғалла олиб келинди. Бу ҳолат янада кескин пасайиб, 1917 йили ўлкага умуман ғалла олиб келинмади. Ўлкада ўз набатида ноннинг нархи 400 фоизга ошиб кетди. Озиқ-овқат ва истеъмол молларининг кескин тақчиллиги юзага келди [3]. Маҳаллий аҳоли ичида мустамлака маъмуриятининг мустабид – зўравонлик сиёсати, оғир иқтисодий аҳволдан норозилик тобора кучая бошлади. 1916 йилдаги мардикорликка сафарбарлик қилиш борасидаги ҳаракатлар боис шундоқ ҳам ижтимоий-иқтисодий аҳволи оғир бўлган халқ оммасининг кучли норозилигига сабаб бўлди ва миллий-озодлик ҳаракатига айланиб кетди. 1917 йилда, умумий вайронагарчилик ва қаҳатчилик ҳукм суриб турган бир вақтда қишлоқ хўжалигидаги экин майдонларининг ҳажми ҳам қисқара бошлади. 1917 йилда экин экиладиган майдонлар 1915 йилдаги 3,5 млн. Десятинадан 2,3 млн. десятинага тушиб қолди. Ўлкада ғаллага бўлган истеъмол эҳтиёжи 111 млн. пудни ташкил этган ҳолда, бор-йўғи 52 млн. пуд ғалла йиғилди. Бу ҳол бутун ўлкада оғир очарчиликнинг юзага келишига сабаб бўлди. Саноат, хусусан пахта тозалаш саноатидаги ишлаб чиқариш икки бараварга қискарди, темир йўл транспортидаги узилишлар авж олди, четдан маҳсулот кириб келиши кескин камайди [4].

1917 йил Октябрь тўнтаришидан кейин ўрнатилган совет ҳокимиятининг хусусий мулк шакллари йўқотиш, хўжалик ҳаётининг барча соҳаларида ижтимоий-давлат мулкчилигини авж олдириш, халқ хўжалигига раҳбарликни марказлаштириш, шу билан бирга, иқтисодий усуллар билан эмас, балки маъмурий-бўйрукбозлик усуллари билан иш юритишга қаратилган иқтисодий сиёсати очарчилик ва вайронагарчиликни янада чуқурлаштирди. Советларнинг II Бутун-россия съезди (1917 йил октябрь) қабул қилган Ер

ҳақидаги декретни амалга ошириш юзасидан тегишли чора-тадбирларига мувофиқ, ерга бўлган хусусий мулк эгалиги бекор қилинди, қишлоқ жойларда ерлардан аҳоли тенг асосда фойдаланиши белгилаб қўйилди. Шубҳасиз, ўлкадаги совет ҳокимияти маъмурияти узокни кўра билмаган, маҳаллий урф-одат, анъаналарни ҳисобга олмаган ҳолда, унга кўр-кўрона итоат этиш зарур деб ҳисоблар эдилар.

1918 йилнинг биринчи ярмида аввал собиқ империя маъмурлари, помещиклар имениелари, сўнгра йирик маҳаллий бойлар ерлари национализация қилинди. Хусусан, ўлка ХКСнинг 1918 йил 26 мартдаги буйруғига кўра, хусусий бўлган 32 та боғ ва узумчилик хўжаликлари миллийлаштирилди [5]. Кейинчалик бу жараён шу тарзда давом этди. Фарғона водийси бўйлаб совет ҳокимиятининг ўрнатилиши 1918 йил бошларига тўғри келиб, бу пайтда Фарғона вилояти деҳқонлари орасида турли объектив сабабларга кўра ерсиз деҳқонлар салмоғи кўпроқ эди.

Қайд этиш лозимки, 1918 йил баҳоридан бошлаб совет ҳукумати томонидан амалга оширилаётган ўзгаришлар Россияда кучайиб кетган фуқаролар уруши муносабати билан янада қатъий ва кенг миқёсли хусусиятга эга бўлди. Советлар томонидан ҳокимиятнинг зўравонлик билан тортиб олиниши, мазкур ҳокимият, унинг тепасида турган большевиклар партияси томонидан тадбиқ этилган, моҳияти зўравонлик ва тазйиқдан иборат чора-тадбирлар билан «коммунистик жамият» қуриш жараёни ушбу тузумга қарши оммавий норозиликнинг вужудга келишига сабаб бўлди.

Охир-оқибатда ушбу норозилик фуқаролар урушига, ўлкада қуролли қаршилик ҳаракатига қўшилиб кетди. Табиийки, бу кураш Туркистон ўлкасини ҳам четлаб ўтмади. Ўлкада тез орада совет ҳокимияти манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган қатор фронтлар (Закаспий, Оренбург, Актюбинск, Етисув) ташкил этилди. Фарғона водийси эса қуролли қаршилик ҳаракатининг марказига айланди. Тез орада Туркистон Автоном республикаси совет давлати маркази билан узилиб қолди.

Бу билан Туркистон ўлкаси ижтимоий-сиёсий, айниқса иқтисодий жиҳатдан жуда танг аҳволга тушиб қолди. Шундай вазиятда совет ҳукумати фавқулодда иқтисодий чора-тадбирларни ўз ичига олувчи «ҳарбий коммунизм» сиёсатини жорий қилди. Гарчи мазкур сиёсат қийналган халқ оммасини озиқ-овқат билан таъминлашга қаратилгандек бўлса-да, аслида иқтисодий ва ҳарбий тарздаги зўравонлик билан шахар билан қишлоқ ўртасида, бозордан ташқари, тўғридан-тўғри маҳсулот айирбошлашни кўзда тутган бўлиб, асосан қизил армия ва большевиклар тузумини

иктисодий жиҳатдан таъминлашни мақсад қилиб олган эди.

Шу билан бирга, «ҳарбий коммунизм» сиёсати совет тузумини ҳарбий йўл билан ҳимоя қилиш ва социализм куриш усули сифатида большевиклар томонидан ўртага ташланган сиёсат эди [6]. Шубҳасиз, мазкур сиёсат ўз мазмун-моҳиятига кўра халқ оmmasига қарши қаратилган, маҳаллий аҳоли турмуш-тарзи, шарт-шароитини мутлақо ҳисобга олмаган эди.

Таъкидлаш жоизки, мазкур сиёсат энг аввало саноат соҳасига қаратилган бўлиб, Туркистон ўлкасида эса пахтачилик билан боғлиқ саноатга соҳаларига йўналтирилди. 1918 йил 28 февралда Туркистон ХКС бутун ўлкада мавжуд пахта ва у билан боғлиқ саноатни давлатники деб эълон қилди. Шу йили 5 мартда ХКС томонидан қабул қилинган декретга кўра, пахта саноати, ёғ-мой, совун, пахта тола саноат соҳалари, шунингдек пахтани сотиб олиш, ундан ярим тайёр маҳсулотлар тайёрлаш соҳаларининг барчаси национализация қилиниши лозимлиги, бундан буён бу соҳа давлатга тегишли бўлиши қатъий белгилаб қўйилди [7]. Бу ҳол кишлоқ хўжалиги билан бевоcита боғлиқ бўлиб, деҳқонлар ҳаётига салбий таъсир кўрсатди. Пахтанинг нархи 10 рубльгача тушиб кетиб, деҳқонларнинг моддий турмуш тарзи янада пасая борди [8].

1917 йилдан 1920 йилгача Туркистон ўлкасида мавжуд чорва молларнинг сони тенг ярмига қисқариб кетди [9]. Бу даврда хўжаликнинг бошқа соҳаларига қараганда чорвачилик энг кўп зарар кўрган. Масалан, 1917 йилда Фарғона водийсида 257 598 та от, 526 686 та қорамол, 14 299 та туя, 561 197 та қўй ва 5525 та бош эчки мавжуд бўлган бўлса [10], уч йил ичида юк ташувчи отлар 5 марта ва қўшга қўшилиувчи хўкизлар 4 марта камайган [11].

Манбада келтирилишича, 1917-1918 йил киши ва баҳорида Фарғона водийсидаги даҳшатли очарчилик натижасида аҳолининг 30 фоизи ўлиб кетди [12] 1917 йилда Фарғона вилояти аҳолиси 2 миллион кишини ташкил қилган [13].

Шуни қайд этиб ўтиш лозимки, «Улуғ Туркистон» газетасининг деярли ҳар бир сониди ўлкада очликдан азият чекаётганлар сонининг ортиб бораётганлиги сабабли саховатли кишилардан шундай оғир кунларда мусулмон биродарларига ёрдам беришларини сўраб илтимосномалар эълон қилинган [14].

1917 йил 28 декабрдан 1918 йил 13 январга қадар Марғилонда саховатли кишилардан 30 678 рубль 96 копеек маблағ йиғилиб, унинг 14 951 рубль 21 копеек очарчиликни бартараф этиш учун сарфланган [15].

1918 йил 12 январда Туркистонда эълон қилинган «Пахтачиликда давлат монополиясининг ўрнати-

лиши» ва 1918 йил 12 февралда қабул қилинган «Ўлка пахта захираларини мусодара қилиш тўғрисида»ги ҳукумат қарорларидан кейин зўрға кун кечираётган деҳқонларнинг пахта ҳосилини давлат зўрлаб тортиб олишни бошлади. Натижада ўлкада ишсизлар сони ортди, очарчилик ва норозиликлар бошланди. Пахта ҳосилини сотиш ва сотиб олишнинг тақиқланиши Туркистонда савдо-тижорат ишларининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатди. 1913 йилда пахта етиштирилаётган майдонлар ҳажми 422 726 десятинали ташкил қилган бўлса, 1920 йилга келиб бу 87 622 десятинага камайиб кетган [16]. Ўлкада пахта ва буғдой етиштиришнинг камайиши бозорларда уларнинг нархини кўтарилишига сабаб бўлди. Шу билан бирга, Туркистонга пахта ҳисобига Россиядан келтирилаётган ғалланинг миқдори ҳам кескин камайган. Туркистонда саноат ишлаб чиқариш ҳажмининг қисқариши ҳамда Россиядан саноат ва озиқ-овқат маҳсулотларини олиб келиш тобора камайиши натижасида ўлкада нарх-наво ошиб кетди.

Очарчилик оқибатида биргина Фарғона водийсининг ўзида 1917-1923 йилларда бир миллионга яқин киши ҳалок бўлган [17]. Туркистонда очарчиликка қарши курашиш комиссиясининг раиси Турор Рисқуловнинг таъкидлашича, республика аҳолисининг 2,5 миллиони очарчиликдан азият чеккан [18].

Совет ҳокимияти амалга оширган иқтисодий сиёсат натижасида ўлканинг деҳқон хўжаликлари тобора инкирозга юз тутди. 1918 йил баҳоридан бошлаб ғалла танқислигига гўшт, мой, чой, қандшакар етишмовчилиги ҳам қўшилди [19]. Бундай оғир шароитда совет ҳукумати аҳолини синфий гуруҳ ва тоифаларга ажратиб, озиқ-овқат билан таъминлай бошлади. Озиқ-овқат маҳсулотлари аввал қизил аскарларга берилар, сўнгра саноат корхоналари ишчилари ва энг охирида кишлоқ аҳолисига тарқатилад эди [20]. Маҳаллий аҳоли қўлидаги ғалла ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини ҳам тортиб олиш учун большевиклар қатъий чоралар қўллашди.

1921 йилнинг 21 июль куни Туркистон марказий ижроия қўмитаси қошида «Очларга ёрдам бериш марказий комиссияси» ташкил топди. 1921 йил 26 июлда Фарғона вилоятида Криворучкин раҳбарлигида «Очларга ёрдам бериш комиссияси» ўзининг фаолиятини бошлайди [21]. Туркистон Марказий ижроия қўмитаси берган маълумотларга кўра, 1921 йилда Фарғона вилоятининг 5 та уезд-шаҳарларида ва 16 туманларида очларга ёрдам бериш комиссияси тузилди [22]. Вилоятда 39 та овқатланиш пунктлари ташкил этилган. Мазкур овқатланиш пунктларида, ўртача ҳисоблаганда, ҳар куни 10 232 нафар киши

## ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 3, 2021

бепул овқатланиш имкониятига эга бўлиб, уларнинг 2 914 нафарини болалар ташкил қилган [23].

Хулоса тарзида шуни қайд этиш лозимки, совет ҳукуматининг ўлкада, хусусан Фарғона водийсида олиб борган аграр сиёсати, иқтисодий чора-тадбирлари, шу йилларда амалга оширилган «Ҳарбий коммунизм» сиёсати, «озик-овқат развёрсткаси» ва бошқалар ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг тамоман издан чиқишига сабаб бўлди. Асрий анъана, турмуш тарзи, ер-сув муносабатлари қонун-қондасига эга бўлган маҳаллий аҳоли ҳаёти учун ёт бўлган унсурларнинг татбиқ этилиши аҳоли аҳволининг оғирлашувиға олиб келди ва кучли норозиликка сабаб бўлди.

## Адабиётлар:

1. Бу хусусда қаранг: Ўз МА, И-90 жамғарма, 1-рўйхат, 123-иш, 22-варақ.
2. Ковалев П.А. Революционная ситуация 1915-1917 гг. и ее проявления в Туркестане. - Тошкент: Фан, 1971. - С.74.
3. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида. - Тошкент: Шарқ, 2000. - Б.102-103.
4. Бу хусусда қаранг: Ўз МА, И-90 жамғарма, 1-рўйхат, 123-иш, 22-варақ.
5. Ковалев П.А. Революционная ситуация 1915-1917 гг. и ее проявления в Туркестане. - Тошкент: Фан, 1971. - С.74.
6. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида. - Тошкент: Шарқ, 2000. - Б.102-103.
7. Ерметов А. Туркистонда назорат органлари фаолияти. - Т.: АБУ МАТБУОТ-KONSALT, 2007. - Б.24.
8. Мазаева Л.М., Усманова Н.Х., Садыков А.С. Первая мировая война и положение трудящихся масс Туркестана, Бухары и Хивы. // Материалы по истории и археологии. - Тошкент: ТашГУ, 1972. - №35. - С.85.
9. Ковалев П.А. Революционная ситуация 1915-1917 гг. и ее проявления в Туркестане. - Тошкент: Фан, 1971. - С.74.;
10. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости. - Тошкент: Шарқ, 2000. - С.244-245.
11. Очларга ёрдам қилингиз! // Улуғ Туркистон. - 1918. - 26 феврал.
12. Очлик балоси. // Улуғ Туркистон. - 1918. - 31 январ.
13. Отчет о деятельности Туркестанского Экономического Совета за февраль-октябрь 1921 г. - Коканд: Изд. ТЭС, 1922. - С.6.
14. Отчет Ферганского областного экономического совещания за январь-сентябрь 1922 г. - Коканд: Издание Фэроблэжоса, 1923 г. - С.139.
15. Раззоков А. Ўзбекистонда пахтачилик тарихи (Ўтмиш ва ҳозир). - Тошкент: Ўзбекистон, 1994. - Б.79.
16. Расулов А. Туркистон ва Волгабўйи, Уралолди халқлари ўртасидаги муносабатлар. - Тошкент: Университет, 2005. - Б.94.
17. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости. - Тошкент: Шарқ, 2000. - С.246.
18. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости. - Ташкент: Шарқ, 2000. - С.248; Рабочий контроль и национализация промышленности в Туркестане (1917-1920 гг.). Сборник документов. - Тошкент, 1955. - С.125-126.
19. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости. - Ташкент: Шарқ, 2000. - С.272.
20. Шамсуддинов Р., Каримов Ш. Ўзбекистон тарихидан материаллар. - Андижон, Андижон нашриёт матбаа, 2004. - Б.108.
21. Ўз МА, Р-25-жамғарма, 1-рўйхат, 6-иш, 70-74-варақлар.
22. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. - Тошкент: Шарқ, 2000. - Б.104-105.
23. Ўз МА, Р-27-жамғарма, 1-рўйхат, 2-иш, 8-варақ.
24. Ўз МА, Р-17-жамғарма, 1-рўйхат, 336-иш, 241-варақ
25. Ўз МА, Р-25-жамғарма, 1-рўйхат, 1391-иш, 102-варақ
26. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Биринчи китоб (1917-1939 йиллар). - Тошкент: O'zbekiston НМИУ, 2019. - Б.248.
27. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Биринчи китоб (1917-1939 йиллар). - Тошкент: O'zbekiston НМИУ, 2019. - Б.249.
28. Ўз МА, Р-17-жамғарма, 1-рўйхат, 947-иш, 201-варақ.
29. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Биринчи китоб (1917-1939 йиллар). - Тошкент: O'zbekiston НМИУ, 2019. - Б.256.